

MEMOARSKI PUTOPIS NIKOLE BATUŠIĆA ČETIRI GODIŠNJA DOBA U OKVIRU PUTOPISNE TRADICIJE OBITELJI BATUŠIĆ-GAVELLA

Fedora Ferluga-Petronio

Bogatoj putopisnoj tradiciji hrvatske književnosti nedavno se pridružio memoarski putopis prerano preminulog akademika Nikole Batušića (1938. – 2010.) *Četiri godišnja doba* (Profil, Zagreb, 2011.) koji je objavljen postumno i zadnja je knjiga koju je Nikola Batušić završio prije svoje smrti. Batušić se posvetio memoarskom žanru u zadnjim godinama života o čemu nam svjedoči i knjiga *Na rubu potkove* (Profil, Zagreb, 2005.). Ta Batušićeva djela možemo smjestiti i u književnu tradiciju njegove obitelji Batušić-Gavella. I Slavko Batušić (1902. – 1979.), stric Nikole Batušića, i Branko Gavella (1885. – 1962.), djed po majčinoj strani, posvetili su se u različitim svojim knjigama i člancima tom žanru.

Posebno je bogata u tom smislu bibliografija Slavka Batušića, povjesničara umjetnosti, dramaturga, teatrologa, prozaista i pjesnika. Po mišljenju književne kritike, najviše je književne domete ostvario upravo u putopisnoj prozi. Najvažnija je u tom smislu knjiga putopisa *Od Kandije do Hammerfesta* (Zagreb, 1937.) koja zajedno s putopisima *Kroz zapadne zemlje i gradove* (Zagreb, 1932.) i *Od Siene do Haarlema* (Zagreb, 1941.) čini svojevrsnu cjelinu, smještenu u međuratnu Europu.

Ključni dio putopisa *Od Kandije do Hammerfesta*, tj. poglavlje *Kroz sjeverne zemlje i gradove* objavljen je 1943. pod naslovom *Nordkap: mali skandinavski zemljopis* kao samostalna knjižica, dok je u cijelosti uvršten u jednosveščano izdanje Batušićevih sabranih putopisa *Pejzaži i vedute: sabrani putopisi 1923-1958* (Zagreb, 1959.). U tom poglavlju, odnosno knjižici, Batušić opisuje svoje putovanje iz njemačke luke Warnemünde do Kjöbenhavna i dalje do Osla i Bergena, a otamo brodom brzopostanske plovidbe do Hammerfesta i dalje manjim brodom do uvalice Hornviken koja leži ispod Nordkapa. Zanimljivo da se tada, u tridesetim godinama, trebalo popeti pješice do panoramske točke Nordkapa koja se uzdiže trista metara iznad obale, a ne kao danas, kada se turisti udobno voze autobusom asfaltiranim putem. A isplati se i taj veliki napor, jer tada će Batušić na svu sreću doživjeti »Midnatsol«, ponoćno sunce, što je zapravo rijetka pojava, jer je Nordkap skoro uvijek ovijen maglom, vrijeme je kišovito, a da ne govorimo o zimskim snježnim olujama.¹

Taj je putopis zanimljiv s turističkog gledišta, a ostala poglavlja u knjizi *Od Kandije do Hammerfesta* napisana su i sa stručnog gledišta. Već sami naslovi iz vremena Batušićeva putovanja Grčkom potvrđuju nam da autor promatra pojedine objekte okom povjesničara umjetnosti. Takvi su, recimo, naslovi *Srdžba kretskih idola* ili *Podne na Akropoli*.

Međutim, memoarsko-putopisnog je karaktera romansirana autobiografija *Laterna magica: put po vlastitoj prošlosti* (Zagreb, 1959.), sjećanje na minule mladenačke dane. Logički je nastavak te knjige posmrtno objavljena proza *Od Griča do Lutecije (Pohod nepovratu)*, Hrvatsko društvo kazališnih kritičara i teatrologa (Zagreb, 1979.), koja je samo dijelom putopisna. U toj knjizi, u kojoj Batušić ne ponavlja ništa iz prijašnjih knjiga, nego donosi tekstove, koji su bili prije objavljeni u časopisima ili

¹ I autorica ovoga članka doživjela je »Midnatsol«, ali u sasvim drukčijim uvjetima nego Slavko Batušić, šezdesetak godina kasnije, 2007., na kružnom putovanju na modernom i udobnom brodu *Costa Classica* i nastavila je tada vožnju do Svalbarda, do 79° geografske širine, 1000 kilometara od Sjevernoga pola.

one neobjavljene, obnavlja svoje uspomene na Zagreb od djetinjstva preko svoje djelatnosti u HNK do studijskih godina u Parizu, kada se usavršavao na Sorboni i na École de Louvre, te kasnijih posjeta Parizu u pedesetim godinama, a završava opet ciklički u Zagrebu, što djeluje kao neka vrsta duhovne oporuke.

U zadnjem poglavlju te knjige, pod naslovom *Monolog na velikom raskršću*, prikazuje nam veliku raskrnicu u srcu četvrti Montparnasse, ušće i ishodište sedam ulica i bulevara, geometrijski poligon sa sedam ulica, zvijezdu sa sedam krakova koji se radijalno protežu po prostranstvu ovoga dijela Pariza koji je u doba »Lutetiae Parisorum« bio pusta ledina.

Tu obnavlja uspomene na jednu od tih ulica, Rue Delambre, gdje se na samom križanju s Boulevard Montparnasse nalazio »Café du Dôme«, već davno razvikana kavana artista i bohema. Tu se primjerice dva puta susreo s Josipom Kosorom koji je napisao istonaslovnu dramu *Café du Dôme*. Za prvog se susreta sjeća kako je Kosor psovao sve domaće kazališne intendante i direktore drama jer nisu prikazivali njegove komade. Sve je psovao osim Gavelle jer mu je on jedini uprizorio s velikim uspjehom dvije drame, *Nepobjedivu lađu* i *Požar strasti*.

I tako je na jednom uglu sedmerokrake raskrsnice susreo 1937. godine Marijana Matkovića, koji ga je pozdravio vrlo hladno s obzirom na to da je upravo Batušić skinuo s repertoara njegov dramski prvijenac *Slučaj maturanata Wagnera* kad je bio zamjenik tadašnjeg oboljelog intendanta. Možda je to smatrao Batušićevom krivicom, ne znajući tada još službenu tajnu da je zabranu daljnjeg izvođenja izdao telefonski osobno kraljevski ban Savske banovine.

Knjiga vrvi književnim i povijesnim uspomenu, opisivanjem slavni pariških parkova i palača, a ima tu i nekih lirskih momenata vezanih na one nordijske zemlje koje je Batušić tako oduševljeno opisao u knjižici *Nordkap: mali skandinavki putopis*. Tako se prisjeća trenutka kada je u već spomenutoj kavani »Café du Dôme« iz novina saznao za smrt finskoga skladatelja Jana Sibeliusa. Evo kako opisuje taj događaj:

Novine javljaju da je danas 23. IX. 1957. pogreb Jana Sibeliusa, koji će biti sahranjen u vrtu vile Ainola blizu Helsinkija. Prvi sam ga put čuo u tom gradu. Svirali su u nekoj zamračenoj dvorani njegovu simfonijsku poemu »Labud iz Tuonele«, i čuo se u toj glazbi lepet bijelih krila iznad crnih borovih šuma, usred kojih se ljeskalo tisuću finskih srebrnih jezera. Nordija je bila tada u meni kao migrena koja se javlja uporno u noćima bez sna, kad se bez razloga vrte u krugu dječaćkih maštanja neviđene krajine u bijeloj polarnoj svjetlosti, Kalevala, Estonija, jezero Peipus, Aino Simola – vrte se i rasplinjaju i nestaju u tihoj sordiniranoj tuži.²

A u tom zadnjem poglavlju pariških uspomena, u *Monologu na velikom raskršću*, saznajemo što u stvari znači podnaslov *Pohod nepovratu*. Autor se stalno vraćao u Pariz u nadi da se kroz niz uspomena kazaljka sata može vratiti natrag, ali uzalud. Konačno se opet vratio rodnome Griču i ondje završio knjigu uspomena.

Tako Slavko Batušić zaključuje zadnje poglavlje na velikom pariškom raskrižju, na raskrižju svojih uspomena na putovanju u Pariz:

Iz godine u godinu, u onima između velikih vojna i poslije ove još nezaboravljene druge, našao sam se mnogo i mnogo puta na kojem od uličnih uglova velikoga sedmerokrakog raskršća i prostajao tu duge sate kao prosjak, ali nisam prosio ništa drugo no nemoguće: da se kazaljka sata vrati mnogo dana i mjeseci natrag i da se razmakne koprena koja mi je toliko milih i nemilih zbivanja prekrila i potisnula ih u zaborav.

Na ovom se raskršću moja prošnja ipak u svijetlim mahovima ispunjavala, jer sam doživljavao krhotinu po krhotinu razbijena ogledala u

² Usp., Slavko Batušić, *Od Griča do Lutecije. Pohod nepovratu* (ur. Nikola Batušić), Hrvatsko društvo kazališnih kritičara i teatrologa, Zagreb, 1979., str. 153-154.

kojemu se odražavalo ono što je najpotresnije u voljenju, a što peče i bridi na dnu svijesti: vraćanje u ono što je minulo za uvijek u nepovrat. ... Otisnuo sam se od Griča, iskrivudao svojim tragovima prostranstva Lutecije, a povoljni su me vjetrovi (Shakespeare, »Oluja«: »Neka vam vjetrovi budu povoljni«) vratili natrag na Grič moga djetinjstva i školskih dana, u palaču Dvorana Iliraca, gdje smjerno završavam ovaj monolog.³

Nije slučaj da je ova knjiga izašla postumno. Autor se svojim *Mono- logom na velikom raskršću* našao na raskrižju života i smrti.

Za razliku od Slavka Batušića, bibliografija Branka Gavella ne obiluje putopisnim djelima. Čitav njegov opus je, naime, usmjeren prema teatrološkoj i književnopovijesnoj produkciji. Unatoč tome, ima nekih sitnih iznimki: jedan manji članak *Beograd – Oslo. Utisci s Ibzenove proslave*⁴ i putopisna rasprava *Londonski kazališni dojmovi*.⁵

Londonski kazališni dojmovi (podnaslov *Susret s Shakespeareom*) putopisna je rasprava u kojoj Gavella opisuje svoj duži boravak u Londonu, gdje je prisustvovao skoro isključivo predstavama sa Shakespeareova repertoara, a to su bili *Tit Andronik* u Stratfordu, *Macbeth* te *Julije Cezar* u Londonu, a također u Londonu *Vesele žene* i *Sve je dobro što svršava dobro*. Uspoređivao je Shakespeareove predstave u Engleskoj s onima u Hrvatskoj. Zanimale su ga režija i scenografija te interpretacije pojedinih glumaca. Fascinirao ga je Laurence Olivier u različitim Shakespeareovim ulogama, a također i njegova supruga Vivian Leigh u ulozi Lady Macbeth.

³ Usp., *idem*, str. 168-169.

⁴ Članak je prvi put objavljen u beogradskom *Vremenu*, 1928., br. 2263, str. 4 i br. 2280, str. 6, drugi put u knjizi Branko Gavella, *Dvostruko lice govora*, prir. Sibila Petlevski, Centar za dramsku umjetnost, Zagreb, 2005., str. 305-309.

⁵ Objavljeni su prvi put u časopisu *Teatar*, br. 4-5, str. 1-11 i br.6, str. 1-10, drugi put u knjizi: Branko Gavella, *Književnost i kazalište*, prir. Nikola Batušić, Georgij Paro i Božidar Viočić, Biblioteka Kolo, Zagreb, 1970., str. 143-184.

Od ostalih kazališnih djela osobito ga se dojmilo Beckettovo *Očekivanje Godota*, djelo koje je tada u Hrvatskoj još uvijek bilo u stadiju neke kazališne izopćenosti.

Prisustvovao je i nekolikim opernim predstavama u Covent-Gardenu, a to su bile *Otelo* (dirigent Rafael Kubelik), *Carmen*, *Faust*. A Shakespeare je ipak pobudio njegov najveći interes.

Londonski kazališni dojmovi nisu putopis u pravom smislu riječi. Radi se zapravo o proučavanju Shakespeareove umjetnosti na licu mjesta, u njegovoj domovini.

Međutim, *Beograd – Oslo. Utisci s Ibsenove proslave*, unatoč kratkoći, pravi je biser putopisne proze. Gavella putuje vlakom iz Beograda u Oslo na proslavu 100. obljetnice Ibsenova rođenja. Uživa u magičnom nordijskom krajoliku uz norvešku obalu te razmišlja o Ibsenovu životu i teatru. Na takav način doživljava svoju intimnu, osobnu Ibsenovu proslavu. To je za Gavellu svijet nepoznatog mističkog sjevera, dok ga more podsjeća na Ibsenovu *Gospođu s mora*. Tek kada dolazi do glavne stanice u Oslu, probudi se iznenada iz svojih maštanja. Tamo ga čeka generalni konzul u Oslu, a Gavellu više ne zanima oficijelni dio proslave, on ju je već osobno doživio na »brzovlaku« iz Malmöa u Oslo.

Ovaj kratki članak može se usporediti s Batušićevim putopisom *Kroz sjeverne zemlje i gradove*, s usponom na Nordkap. Ali velika je razlika između Gavellina i Batušićeva putopisa. Obojica su fascinirani nordijskom magijom, ali jedan doživljava daleki sjever kao turist, a drugi kao teatrolog.

Zanimljivo je istaknuti način na koji se Batušićev nećak i Gavellin unuk Nikola Batušić uključuje u putopisnu tradiciju svoje obitelji. Nikola Batušić prije svega je teatrolog i književni povjesničar. Samo u zadnje vrijeme posvetio se pisanju memoarske i putopisne proze.

Godine 2005. objavljuje uspomene *Na rubu potkove*. To je knjiga u kojoj obnavlja svoja sjećanja na mlade dane u Zagrebu, na svoje studijske godine, na svoju obitelj i na neke čak slučajne susrete sa slavnim

ličnostima kao primjerice s Miroslavom Krležom u poglavlju *Moji nerazgovori s Krležom*, s Lovrom von Matačićem u poglavlju *Lovro Matačić iz neposredne blizine* te klasicima hrvatske književnosti, kao što su Ranko Marinković i Dragutin Tadijanović.⁶

Dok je u memoarskoj knjizi *Na rubu potkove* vezan uz Zagreb, u memoarskim putopisima *Četiri godišnja doba* proširuje tematiku na studentska i profesionalna putovanja u inozemstvo kao što nam svjedoče sami naslovi četiriju poglavlja: *Proljeće na Siciliji*, *Ljeto u Westfaliji*, *Jesen u Moskvi*, *Zima u Monakovu*.

Naslov je knjige simboličan jer označuje različita razdoblja ljudskoga, a istovremeno autorova života. Simboličan, jer se oslanja na ime slavnog hotela u Münchenu »Vier Jahreszeiten«, gdje je 8. rujna 1908. umro jedan od najvećih ljudi hrvatskog glumišta Stjepan Miletić, a za kojega se Nikola Batušić uzalud trudio da bi pronašao u hotelskom arhivu neku dokumentaciju o tom događaju.

Simboličan, jer se pisanje tog djela poklapa sa zadnjim danima života Nikole Batušića koji je, unatoč bolesti, ostvario u tom primjeru pravo umjetničko remek-djelo, u kojemu dolaze do izražaja neke nama do sada skrovnite značajke Batušićeva stvaralaštva, prije svega muzikološka nit koja povezuje sva četiri poglavlja. Batušić nam se u toj knjizi pokazuje u novom svjetlu, ne samo kao teatrolog nego i kao muzikolog, profinjen poznavalac klasične, nadasve operne glazbe.

Druga tema koja neočekivano istupa iz Batušićeve knjige jest gastronomija. Istim oduševljenjem kao operna djela, Batušić opisuje različite lokalne gastronomske specijalitete, različite navike u pojedinim gradovima i sam nudi vlastite recepte.

A sve to zajedno, s opisom krajeva kroz koje putuje i susreta s nekim važnim ličnostima, prikazuje u vrlo živom stilu. Knjigu zaista treba

⁶ O toj memoarskoj knjizi opširno je pisao Krešimir Nemeč u članku »Staze, lica, predjeli«, u: *Trajnost čina. Zbornik u čast Nikoli Batušiću*, Hrvatski centar ITI, Zagreb, 2011., str. 250-255.

čitati, teško ju je prikazati u članku. Jezik je profinjen, a u samom tekstu susrećemo i čitav niz duhovitih epizoda.

U prvom poglavlju *Proljeće na Siciliji* Batušić opisuje svoj boravak u Rimu i u Taormini svršetkom svibnja 1987. godine. U Rim je tada došao na predstavljanje teatrološkog časopisa *Scena*, a potom nastavio put na teatrološki skup na Siciliju, u Taorminu. Za vrijeme boravka obnavlja, u skladu s naslovom, uspomene na »proljeće svoga života«, tj. na naturalno putovanje u Rim godine 1955. To je putovanje bilo prava senzacija, jer se tada na naturalnim izletima putovalo do Dubrovnika, do Korčule i Hvara te ponekad i do Bleda i Bohinja, ali u inozemstvo se nitko nije usudio ni pomisliti.

Ima tu i drugih sjećanja iz kasnijih vremena, gotovo sva su vezana uz svijet opere, a od svih opernih skladatelja prije svega uz Wagnera. Takva je recimo epizoda *Wotan s Trešnjevke* u kojoj Batušić opisuje neočekivani susret s bas-baritonom svjetskoga glasa, Tomislavom Neralićem. Batušić je, naime, sjedio jednog jutra u početku srpnja 1998. zajedno s prijateljem i također Wagnerovim obožavateljem Nedjeljkom Fabriom u kafiću, u neposrednoj blizini trešnjevačkog placa, kada odjednom ugleda slavnog pjevača Tomislava Neralića, vrhunskog Wagnerova interpreta, koji se vraćao s tržnice u svoj stan nedaleko od kafića s dvjema nebeskomodrim plastičnim vrećicama iz kojih je virilo raznoliko voće i povrće. Batušić i Fabio su slavnog pjevača na spretan način nagovorili da sjedne pokraj njih, nakon čega je zapjevao usred kafića nekoliko odlomaka iz Wagnerovih opera isprva *sottovoce*, a malo pomalo sve glasnije, gotovo na granici *tutta forza*, ne obazirući se na ostale posjetitelje koji su ga začudeno gledali što radi:

... Wotan koji se upravo vraćao s trešnjevačkog placa na zaprepaštene se poglede, pa i geste koje su udaranjem prsta u čelo htjele naznačiti kako za našim stolom ne sjede baš posve zdravi ljudi, nije obazirao ni na što.⁷

⁷ Usp., Nikola Batušić, *Četiri godišnja doba*, Profil, Zagreb, 2011., str. 20

Da su Nikola Batušić i Nedjeljko Fabrio bili stvarno veliki Wagnerovi obožavatelji, svjedoči nam i činjenica da su od 21. ožujka do 16. srpnja 1987. godine osam puta uzastopce, bez ijednoga propuštenoga takta, sjedili jedan do drugoga na zagrebačkim izvedbama Wagnerove *Walküre*.⁸

Odakle ta velika ljubav prema Wagneru? To nam Batušić objašnjava u sljedećem poglavlju *Ljeto u Westfaliji*. U pedesetim i šezdesetim godinama Wagner se malo izvodio u Zagrebu. Čitava je Batušićeva obitelj bila oduševljena Wagnerom, ali Wagnera se moglo sasvim rijetko slušati u HNK-u i zato jer su neke Wagnerove opere za tadašnje uvjete bile vrlo zahtjevne s glazbenog i scenskog aspekta, ali prije svega zato što je Wagner bio politički nepodoban autor. O bilo kojem dijelu *Ringa*, temeljenoga na nibelunškoj, germanskoj mitologiji nije, dakako, moglo biti ni govora. Za *Tristana* nije bilo dovoljno jakih snaga, *Tannhäuser* je bio odveć kršćansko-katolički obojen, *Majstori pjevači* su bili previše zahtjevni zbog scenskih detalja, a u finalu se slavila i *sveta njemačka umjetnost*. Na repertoaru su preostale samo dvije opere *Lohengrin* i *Ukleti Holandez*. Zato je mladi Batušić pokušao to nadoknaditi u inozemstvu, prije svega u Njemačkoj kad je bio ondje na studijskom boravku.⁹

Poslije tog wagnerijanskog *excursusa*, Batušić nastavlja s opisom susreta u Rimu s talijanskim teatrolozima i kazališnim kritičarima povodom predstavljanja kazališnog časopisa *Scena*, a zatim i s opisom leta prema Cataniji na Siciliji na neki drugi teatrološki skup. Odatle nastavlja put u Taorminu, gdje se ne može načuditi sjajnom antičkom kazalištu ispod Etne. A tu se pojavljuje druga značajna tema tog putopisa: vrsno autorovo poznavanje gastronomije odnosno gastronomskih specijaliteta.

Evo kako opisuje ručak poslije obilaska slavnog antičkog teatra u Taormini:

⁸ Usp., *op. cit.*, str. 19.

⁹ Usp., *op. cit.*, str. 88.

... Završio je nakon sat i pol vremena službeni teatrološki obilazak čuvenog kazališta i skupina je već očitog gladnih kazališnih povjesničara i urednika časopisa krenula na jedan od onih raskošnih, baroknih sicilijanskih objeda koje ću pamtili trajno. Školjke i glavonošci spravljani na razne salate, pa risotti, »kremasti« kao da je riječ o slastici a ne riži, scaloppine di pesce spada ai ferri (prava i do sada jedina moja sabljarka), pečeni janjeći but iz planina ponad Palerma natrljan brojnim mirisnim travama, sićušne prepelice iz makije u kojoj pretežito raste kadulja (otuda i poseban okus njihova mesa), nabodene po dvije na ražanj od maslinova drveta, a prethodno obložene dimljenom pancetom, obilje sireva, a potom, na svršetku objeda, dakako, marcipan, sladoled, kava. Po želji i eksotične cigare. Pila su se, dakako, prvorazredna bijela i crna sicilijanska vina, pjenušac romantične etikete Luna nascente i digestivi uglavnom na bazi grappe oplemenjene lokalnim šumskim voćem i raznolikim bobicama. Što reći doli složiti se s Držićem: kurbina li kuhača!¹⁰

A još slikovitije nam se prikazuje Batušić kao pravi sladokusac u sljedećem odlomku kod opisa prvog objeda u *Villi Carlotta* u Taormini, kada je konačno shvatio i osjetio što je to izvorni sicilijanski marcipan, dok ga je sve do proljeća na Siciliji smatrao nekim hibridom koji nije vrijedan posebne sladokušćeve pozornosti:

... Na jednom od stolova blagovaonice gdje su se gosti, po načelu »švedskog stola«, sami posluživali iznimnim delicijama ... nudilo se voće sa sviiju svjetskih meridijana i paralela, a uz sve vrste agruma i meni posve nepoznatih egzota s Kariba, stajale su male košarice, napunjene trešnjicama, breskvicama, kruškicama, bananicama i malim narančama. Kakvo je minijaturno voće, pomislih, prilazeći sve bliže zamamnu i koloristički veselu stolu. Naravno da sam odmah shvatio kako je riječ o marcipanskom voću, kakvo, međutim, osim u jednoj

¹⁰ Usp., *op. cit.*, str. 50-51.

*bečkoj slastičarnici nikad još nisam vidio. Takvu sličnost s izvornikom, samo en miniature, mogao je izraditi jedino majstor kipar, ujedno i slastičar!*¹¹

I još jedan pitoreskan odlomak koji nam prikazuje kako je Batušić uživao u marcipanu:

... Šest sam sljedećih dana uživao u marcipanu. Iza obroka, između obroka, škrepeći koji put tu čarobnu smjesu pokojom kapljicom odabrana likera, učinivši u slastičarnici Etna smještenoj na glavnoj gradskoj ulici jednoga poslijepodneva i tešku gastronomsku nepodopštinu. U naručeni sam sladoled od marcipana, kako je bilo ispisano na bogatu jelovniku, dao inkrustirati još i dva marcipanska limunčića pak onda konobara zamolio da čitav taj veliki kristalni pehar obilato prekrije slatkim tučenim vrhnjem. Uslužni, ali ipak začuđeni cameriere usudio se tiho i sordinirano prosvjedovati jer griješio sam protiv reda i običaja lokalne gastronomije: Scusi, ma forse non sa, gentile signore, che questa sua coppa così piena di gelati, di marzapane e di panna, non è composta secondo i buoni costumi delle pasticcerie siciliane. Mi scusi ancora una volta, ma io glielo devo dire, nastavio je žalopojkama pomalo već zabrinuti konobar. Odvratio sam mirno, dakako svojom, čitatelju otprije poznatom, self made talijanskom varijantom: Lo so bene, caro mio, mi porti però questo mio pastrocchio, siguran u nastupu, znajući kako je gost uvijek u pravu.¹²

Na kraju poglavlja Batušić opisuje povratak iz Catanije zrakoplovom u Rim i dalje do Splita i Zagreba. Na vrlo simpatičan način prikazuje svoj susret u rimskoj zračnoj luci s kolegom latinistom Vladimirom Vratovićem (u tekstu ga spominje samo inicijalima V. V., a Vratović je prepoznatljiv i po struci i po svome temperamentnom ponašanju) koji se vraćao s međunarodnog skupa o neolatinitetu, gdje su se kovale nove latinske riječi

¹¹ Usp., *op. cit.*, str. 54.

¹² Usp., *op. cit.*, str. 55.

npr. za sportske termine, za stručne izraze iz filmske umjetnosti itd. Tada je Vratoviću ispred samoga carinika neki lupež spretno ukrao lisnicu s putovnicom, kreditnim karticama i ne baš zanemarivom svotom lira. Batušić nam na slikovit i duhovit način opisuje što se poslije događalo i kako je na sve to reagirao kolega Vratović:

*... zavapio je glasno i temperamentno, stao beštimiti po šibensku, u očajnom vapaju pružao ruke prema graničnom policajcu, zazivao naše i rimske bogove, ali pomoći nije bilo. Lisnica je nepovratno bila već u tuđim rukama.*¹³

Na kraju se sve dobro svršilo. Vratović se obratio policiji zračne luke, ispunio nekoliko obrazaca i dobio privremeni dokument kojim je mogao izaći iz Italije te ući u Jugoslaviju. Zbog svih tih komplikacija poletjeli su prema Splitu prekasno da bi stigli na zadnji JAT-ov let za Zagreb, dok je taj isti zrakoplov poletio prema Beogradu. I tu opet prisustvujemo veherentnome Vratovićevu showu:

*... V. V. je bio u šoku. Urlao je kao oroslan. Protiv JAT-a, države kao takve, beograjske vlasti, diskriminacije Hrvata, ekonomskoga izrabljivanja svoga naroda, nejednakosti i nepravednosti, favoriziranja Srba, dodajući glasnim i preglasnim invektivama niz lokalnih, šibenskih »riči« koje su zvučale i žešće i pitoresknije od bilo kakve mornarske kletve. Priznajem da sam neke od njih čuo tek tada i nikada više.*¹⁴

Ali sve je bilo uzalud. Morali su prenočiti u Splitu i tek sljedećeg dana poletjeti kući.

Na takav pitoreskan način Batušić zaključuje prvo poglavlje *Proljeće na Siciliji* te nas uvodi u sljedeće poglavlje *Ljeto u Westfaliji*.

¹³ Usp., op.cit., str. 61.

¹⁴ Usp., op. cit., str. 62.

Putopis *Ljeto u Westfaliji* smješten je u godinu 1958., kada je Batušić pohađao trotjedni ljetni tečaj njemačkoga jezika i civilizacije na Sveučilištu u Münsteru. Tada je trebao zaraditi i novac za podmirivanje troškova, a radio je mjesec dana prije tečaja kao najobičniji fizički radnik, *Gastarbeiter*, u Frankfurtu, u Grossmarkthalle. Najfascinantniji je u tom putopisu odlomak u vezi s omiljenim autorovim skladateljem Wagnerom pod naslovom *Siegfrieds Rheinfahrt na gastarbajterski način*, tj. opis jednodnevnog kružnog putovanja (Frankfurt – Mainz – Koblenz – Frankfurt) riječnim brodom znakovitog imena *Loreley*. Kada je mladi student-radnik saznao za taj izlet, postalo mu je jasno da će se na tom putovanju voziti Siegfriedovim putem iz *Sumraka bogova*. Nibelunški junak nije, doduše, plovio nego jahao, ali kretao se upravo tim stazama uz Rajnu.

Jednog vedrog, toplog jutra Batušić se ukrcao na bijelu lađu *Loreley* koja je mogla primiti najviše stotinjak putnika. Po dizajnu i veličini spadala je u bolju srednju klasu brodova. A prepustimo sada riječ samome Batušiću koji uspoređuje *Loreley* s tadašnjim jadranskim plovilima i sadašnjim glomaznim »bijelim brodovima«:

... Nikada prije nisam bio putovao riječnim brodom pa mi se »tertium comparationis«, kategorija usporedbe s jadranskim plovilima činila neumjesnom. Izgled naših lađa priobalne plovidbe – »Partizanke«, »Proleterke« i onih iz serije pjesnika kao što su bili »Vladimir Nazor« ili »Aleksa Šantić« nije mogao poslužiti kao polazište u detektiranju različitosti između »morske« i »riječne« flote. U naše Loreley bilo je neke skrovite elegancije. Naizgled jednostavna, gotovo asketskog izgleda, ta je lađa plitkoga gaza savršeno prilijegala uz riječne tokove kojima ćemo prolaziti, nježno se priljubljujvala rajnskim obalama, spretno se krećući među brojnim konvojima trgovačkoga brodovlja ... Promatrajući elegantno brodovlje različitih namjena, od putničkih, teretnih do ribarskih i policijskih koje ću tijekom dana susretati na najvećoj europskoj vodenoj cesti, sa zgražanjem prizivam u sjećanje prospekte današnjih putničkih agencija gdje su naslikani golemi, dese-

terokatni cruiseri (tipa Costa Brava) kako svojim nehumanim izgledom doslovno »siluju« krajolik norveških fjordova.¹⁵

I evo kako Batušić opisuje ulaz Loreley na ušću Majne u Rajnu u vagnerijanskom duhu:

... Prošli smo još jednu ustavu, a tada je, odjednom, iz jednoga blagog lijevog zavoja puknulo pred nama veličanstveno, blago namreškano vodeno Rajnino zrcalo. Modro se ljetno plavetnilo firmamenta pokušavalo u kolorističkom dvoboju nametnuti potamnijelu »Rajninu zlatu«, ali će se taj duel nebeskih i vodenih vila konačno riješiti za dva ili tri sata, i to u korist Wagnerovih Flosshilde, Wellgunde i Woglinde koje će nadjačati sve zračne vile i donijeti nam toga dana rijeku u svojoj snazi njezine neponovljive ljepote.¹⁶

Tijekom vožnje Batušiću postaje odmah jasno kako sve ostale bogate i ohole putnike, zavaljene u udobne naslonjače, ništa drugo ne zanima na toj plovidbi nego pivo, dok sam doživljava kao student-gastarbajter Siegfriedovo putovanje, *Siegfrieds Rheinfahrt*, prema Gunterovu dvorcu.

Evo kako nam kao vrsni muzikolog opisuje to putovanje:

... Vratio sam se u mislima Siegfriedovu putovanju iz Sumraka bogova. Predigra počinje na stijenama gdje obitavaju Walküre. Tamo će Brünhilda darovati svoga božanskog konja Siegfriedu koji će, sjajno oboružan, krenuti. Počinje Siegfriedovo putovanje Rajnom koje Brünhilda prati zaljubljenim pogledom. Prvi glazbeni motiv kojim će se javiti jest zvuk njegovog roga – šest triola u G-duru. Potom slijedi Loge-motiv, pa onda motiv Sumraka bogova, motiv Rajnina zlata, motiv Prstena i još neki drugi, da bi se sve stopilo u poznato glazbeno putovanje Rajnom, svojevrsnim simfonijskim intermezzom koji nas uvodi u prvi čin drame.

¹⁵ Usp., *op.cit.*, str. 81.

¹⁶ Usp., *op.cit.*, str. 84.

*Kako smo se ponovo približavali Mainzu, Siegfriedov rog postajao je sve tiši, da bi se, konačno, izgubio u valovima predvečernje Rajne.*¹⁷

Naravno da nam Batušić prikazuje i studentski život na trotjednom ljetnom tečaju njemačkog jezika u Münsteru. U Zagrebu je studirao francuski pod A, a njemački pod B, zato nije imao u prva četiri semestra ni jedan kolegij iz književnosti. Međutim, na ljetnom tečaju su ga predavanja iz njemačke književnosti posve očarala. A radili su ljetni tečajci pod pravim njemačkim pedagoškim režimom: osam sati dnevno.

U Münster se Batušić vratio u ljetnom semestru sljedeće školske godine 1959./60., a u Njemačku kasnije više puta. Najviše mu je ostao u sjećanju posjet Berlinu 1977. godine, kad je tamo došao na desetodnevni studentski boravak. Omogućen mu je bio posjet svakoj predstavi ili koncertu po želji. Izabrao je što mu je bilo najaktraktivnije: Wagnerove *Majstore pjevače* s Dietrichom Fischer-Diskauom kao Hansom Sachsom i autoritativnim starim gospodinom Eugenom Jochumom kao dirigentom. A imao je priliku slušati i Herberta von Karajana s Berlinskom filharmonijom koji je tada izvodio svih devet Beethovenovih simfonija u čast sto i pedesete skladateljve obljetnice smrti. Batušić je imao tada sreću da mu je »zapala« *Treća i Peta*.

U poglavlju *Ljeto u Westfaliji* ispao je, na žalost, zaključni odlomak *Povratak* zbog prerane autorove smrti.

Batušić nam u sljedećem, trećem poglavlju, *Jesen u Moskvi*, opisuje put u Moskvu i dalje u Lenjingrad u studenome 1980., kada je bio jedini član delegacije koja je uzvraćala posjet sovjetskim kolegama iz prošle godine. Putovao je sam jer su Slovenac Vasja Predan i Srbin Slobodan Selenić odustali neposredno prije puta. Batušić nije nikad saznao zašto se njegovi kolege nisu odlučili poći na to putovanje.

¹⁷ Usp., *op. cit.*, str. 91.

U Moskvi je na čudesan način uspio dobiti, iz arhiva MHAT-a, korespondenciju između Gavelle i Stanislavskog na njemačkon jeziku iz godine 1928. Gavella je, naime, poslije proslave za stotu obljetnicu Ibsenova rođenja u Oslu,¹⁸ produžio put u Moskvu na proslavu tridesete obljetnice MHAT-a kao osobni gost Stanislavskoga. Na povratku iz Moskve obratio se u pismu Stanislavkome za pomoć, moleći ga da mu nađe mjesto redatelja u nekom moskovskom kazalištu, budući da je zbog političkih razloga u Jugoslaviji njegov položaj postao gotovo neizdrživ. Nije poznato je li Stanislavski na to pismo odgovorio, ali je moguće da je preko svojih europskih veza koje su tada bile vrlo jake, pronašao za Gavellu mogućnost angažmana u češkim i slovačkim kazalištima kamo je krenuo početkom tridesetih godina.

Na svom dolasku u Moskvu, Batušić nam na detaljan i duhovit način opisuje carinsku kontrolu u zračnoj luci Šeremetjevo, svoga vodiča i tumača Serjožu kojega mu je dodijelilo Ministarstvo vanjskih poslova, i najluksuzniji tadašnji hotel u Moskvi, *Rossiju*, u neposrednoj blizini Crvenoga trga, gdje je bio smješten za vrijeme svog boravka. Zanimljivo kako nam prikazuje svoju prvu večeru u tom slavnom hotelu i način kako se uz večeru servirala votka:

... Znao sam od mojih informatora da se u restauracijama votka naručuje na grame (100 grama – otprilike 1 decilitar), da se uz nju dobiva voda, može se naručiti ili gazirana ili mineralna »bez mjehurića«, ali da se vino, u načelu, ne pije. Možda »šampan'skoe«, te da nakon jela obvezatno, kao digestiv gruzijski konjak, svakako daleko bolje marke no što se prodaje u nas. Na uljudno pitanje koliko će mi grama votke donijeti, odgovorio sam – stotinu. Dakle jedan decilitar, što je za mene bilo na granici opasne količine, ali, držao sam, uz obilniju večeru i uz dodatne količine vode, neće biti teških posljedica. Konobarica se na moju narudžbu vidno zabezegnula. – Ali

¹⁸ Usp., opis tog događaja na str. 330. ovog zbornika.

uvažajemyj tovarišč, vi ste ovamo došli večerati i to večerati s užitkom, pa kako ćete izvesti svoje namjere do kraja uz tek stotinu grama votke? Osim toga, ovdje nije uobičajeno posluživati manje od stotinu i pedeset, pa ću tako i ja učiniti. – Nisam još niti zaustio pristajem li ili ne, a konobarica se već vratila noseći na pladnju onižu okruglu bočicu s izduženim vratom koja je bila crtovljena i brojkama vidljivo kalibrirana. Zapremnina joj je bila 500 grama, dakle oko pola litre. Razina pića koja mi je bila namijenjena dosegala je prvu crtu ispred koje je pisalo 150.¹⁹

Usprkos neuobičajenoj količini votke, Batušić je one večeri ipak uživao u bogatom jelu i piću te se za svoga boravka u Rusiji nije više branio od žestokih pića.

Na vrlo zanimljiv, ali prije svega stručan način, Batušić nam opisuje svoju kazališnu Moskvu, počevši od Adamova baleta *Giselle* u *Boljšom teatru*. Evo kako nam do najmanjih tehničkih detalja opisuje nastup u tom baletu prvakinja Natalije Besmertnove te njezinu interpretaciju uspoređuje s onom slavne balerine Maje Pliseckaje:

... U naslovnoj ulozi neosporna zvijezda, obožavana prvakinja – Natalija Besmertnova, značenju prezimena usprkos nažalost prerano preminula (1941 – 2008), supruga čuvenog baletnog pedagoga Jurija Nikolajeviča Grigoroviča. Te večeri napunila je trideset i devet godina. Tijekom večeri nameće se logična usporedba sa slavnom Majom Pliseckajom (Moskva, 1925), kojoj sam se divio u Zagrebu na Biennalu u svibnju 1965. prigodom gostovanja Boljšoga ... Čuvena balerina, koja je u Boljšom naslijedila legendarnu Galinu Ulanovu ... plesala je besprijeckorno, a brojne figure izvodila s nevjerojatnom lakoćom. Njezini fouettéi izvedeni vrtoglavom brzinom izazivali su vrtoglavicu i u gledalištu, dok su joj se arabeske na polušpici odlikovale suptilnom poetičnošću. Njezin partner Latvijac Liepa, kod svakoga je brzoga

¹⁹ Usp., *op. cit.*, str. 139.

grand jetéa, izvodeći ga u najtežoj varijanti, dakle u punome krugu, en tournant, gotovo nekoliko sekunda lebdio u zraku, što je gledatelje dovelo gotovo do delirija...

... Ali u *Besmertnove* ima nečega što je, možda, Pliseckajoj nedostajalo. Izbija, zrači, dopire do nas iz njezine duše, ne iz tijela, neka suptilna nježnost, prozračni fluid od kojega nas prožimlju srsi dok gledamo kako treperi među corps de balletom koji broji nevjerojatnih trideset i dvije plesačice (16+16), koreografirane u različito oblikovanim skupinama, što se može vidjeti jedino u tom kazalištu...

... Leluja poput utvare *Giselle* Natalije *Besmertnove* među svojim družicama, seoska djevojka koja je otkrila kako je njezin odabranik *Albrecht* plemić pa se ne može udati za njega te je stoga izgubila razum. Tu nestvarnu stvarnost ruska je balerina živjela na sceni intenzivnom produhovljenošću kao i suptilnom romantičkom bolećivošću, na granici samouništavajućega *Weltschmerza*. *Dovela me do ruba plača*.²⁰

Što se tiče kazališnih predstava *Batušić* je u Moskvi prisustvovao u *Malom teatru* biografskoj drami o posljednjem razdoblju Tolstojeva života moldavskoga pisca Iona Druzea *Povratak vlastitim krugovima* i Shakespeareovu *Otelu*. Zanimljivo je da *Batušić* kao teatrolog i kazališni kritičar spominje u čitavoj knjizi samo tri kazališne predstave: spomenute dvije predstave u Moskvi, a u Berlinu, u poglavlju *Ljeto u Westfaliji*, *U očekivanju Godota* u režiji samoga *Samuela Becketta*.

Ako bismo mogli to opravdati *Batušićevim* studijskim godinama, kad nije vjerojatno još tako dobro poznao strane jezike te mu je bilo možda teško pratiti dramska djela u izvorniku, za zrelije godine je to ipak čudno. Čitavo njegovo zanimanje u knjizi je posvećeno glazbi, prvenstveno opernoj i u manjoj mjeri simfonijskoj glazbi. To znači da je, osim bavljenja teatrologijom i kazališnom kritikom, već od rane mladosti posvećivao duboku pažnju i dramskim i glazbenim (opernim djelima) te da je u svojoj

²⁰ Usp., *op. cit.*, str. 152-153.

memoarskoj knjizi *Četiri godišnja doba* dao oduška svojoj velikoj ljubavi prema opernoj glazbi.

U poglavlju *Jesen u Moskvi* nema omiljenog Wagnera. Za svojeg kratkog boravka u Rusiji Batušić je imao priliku od glazbenih djela prisustvovati u Lenjingradu samo Puccinijevoj *Manon Lescaut* u strogoj realističkoj scenografiji (u prvom činu, pred svratište u Amiensu, Manon u pratnji svojega brata, časnika Lescauta, dolazi u poštanskoj kočiji u koju su upregnuta četiri prekrasna bijelca!) te baletu *Silfide* (poznatom i pod naslovom *Chopiniana*) u instrumentaciji Aleksandra Glazunova.

Na kraju nam Batušić opisuje uzbudljiv povratak iz Moskve u Beograd zrakoplovom sovjetske kompanije *Iljušin 18* u snježnoj oluji. Netko od putnika usudio se tada upitati jednu od stjuardesa može li se uopće putovati u takvim nepovoljnim uvjetima i odmah je stigao uvjerljivi odgovor: *Dorogoj tovarišč, sovietskie piloty letajut, letajut svegda.*²¹ I stvarno, stjuardesa je bila u pravu: unatoč snijegu, zrakoplov je s prestrašenim putnicima sretno sletio u Beograd.

U zadnjem poglavlju *Zima u Monakovu* koje je smješteno u 2008. godinu, Batušić opisuje najprije svoja prethodna putovanja u München, počevši od 1956., kad se vraćao iz Pariza kući, a usput se zaustavio u bavarskoj prijestolnici prije odlaska na jednotjedni boravak u Beč. Drugi put je prolazio kroz bavarski grad početkom rujna 1959., vraćajući se kući nakon prvoga münsterskog semestra. Postojao je jedan sentimentalan razlog za taj prolazak kroz München. Prethodne je godine, naime, na moru, u Moščeničkoj Dragi, upoznao plavokosu Dagmar iz Münchena, pa je zato pomislio kako bi se drugi čin te kratkotrajne romanse mogao odigrati u Njemačkoj. Međutim, svi njegovi pokušaji da se susretne s plavokosom djevojkom ostaju bezuspješni. Zato Batušić pokuša utopiti svoju bol u pivu, a u Münchenu piva sigurno ne nedostaje. Uputi se prema jednom od pivskih

²¹ Usp., *op. cit.*, str. 187.

podruma i naruči bogatu, tipičnu bavarsku večeru: svinjsku kračicu, knedle i kiselo zelje. Dakako i pivo. U podrumu se pivo pije na litre:

... Konobarice rubensovskih oblika (i sprijeda i straga) nose po četiri Massa (kriegl od litre!) u svakoj ruci tolikom lakoćom kao da je riječ o štamperlima za rakiju.²²

Udvarački neuspjeh pomalo kopni te se pretvori u apatičnu rezignaciju.

U München je Batušić došao još dva ili tri puta, ali kao i na početku svojih posjeta, uvijek u prolazu. Jedino mu je u rujnu 2008. uspjelo da u tom gradu boravi tjedan dana zahvaljujući prijatelju J. (Batušić spominje samo početno slovo njegova imena) koji mu je priskrbio karte za čitav niz glazbenih događaja. U München je tada Batušić došao na pokladni utorak. Čitav grad je bio u maskama. U novinama će kasnije čitati da je prema središnjem mjestu karnevalskog veselja *Viktualienmarktu* krenulo više od 20 000 maskiranih. Svuda je bilo puno šarenila, korijandoli su zasipali prolaznike, alkohol se točio na svakom uglu: kuhano vino, talijanski prosecco, desetak vrsta piva, pjenušac, brojna žestoka pića. I jela je bilo u izobilju, prije svega tipičnih bavarskih kobasica.

Istovremeno su neki izlozi bili puni ribljih specijaliteta koji su čekali kupce za *Pepelnicu*. Batušić se i u opisu tih delikatesa opet pokazuje kao vrstan poznavalac ribljih jela:

... Kako postiti na Čistu srijedu pokraj ovih zamamnih morskih i riječnih delicija? Sušene jegulje, španjolski riječni rakovi koji mile po zelenim koprivama, bijele i ružičaste »fete« lososa, francuske oštrige, školjke kojih ne mogu otkriti zemljopisno podrijetlo, golemi lumburi, čudnovate ribe sjevernih mora koje ne susrećem na našim ribarnicama, različite sipe i lignje, odresci sicilijanske sabljarkje, snježno-bijeli fileti smuđa, potočne i kalifornijske pastrve, patuljasti somići (Zwergl) koji se još veselo praćakaju, a kao ukras vitrine – golemi hlap (koga u Du-

²² Usp., *op.cit.*, str. 196.

*brovniku zovu Karlo), dostojanstveno nadzire to jato koje, uglavnom još živo, čeka sutrašnju smrtnu osudu.*²³

Naravno da je Batušić u takvoj atmosferi zaželio gledati Straussova *Šišmiša* koji se tada davao u Bavarskoj državnoj operi. Većina publike je u kazalištu bila maskirana, a nakon stanke se i dirigent pojavio također s maskom na licu.

Odmah nakon te predstave, prisustvovao je Bellinijevoj *Normi* i Massenetovu *Wertheru*. Oduševljen je bio sopranisticom Editom Gruberovom u ulozi Norme, ali njezina se izvedba nije mogla usporediti s onom slavne Marije Callas, zasigurno nenadmašne Norme svih vremena. Međutim, nije mu se svidio *Werther* jer ga je redatelj pomaknuo iz druge polovice 18. stoljeća u *fin de siècle* čime se znatno udaljio od Goetheova romana. A pjevači su inače bili uspješni.

Nema u poglavlju *Zima u Monakovu* omiljenog Wagnera. Wagner se pojavljuje indirektno samo u odlomku *Četiri godišnja doba, ali bez Vivaldija*. Tu nam Batušić prikazuje kako se uzalud trudio da bi u arhivu hotela »Vier Jahreszeiten« pronašao neku dokumentaciju o smrti Stjepana Miletića koji je tu umro 8. rujna 1908. godine, odmah poslije predstave Wagnerova *Tristana i Izolde*. Batušić nam tom prilikom navodi odlomak Milivoja Šrepela koji je u zagrebačkom *Pokretu* opisao posljednje trenutke slavnog kazališnog ravnatelja:

... Još slab rekonvalescent nakon drugog moždanog udara svratio je na festival u München i kao opsjednut ide s predstave na predstavu. U »Prinzregententheatru« gleda 7. rujna svoju omiljelu operu »Tristan i Izolda«. Pod predstavom mu pozli, i on ode iz kazališta. Kroz gomilu je sebi krčio put do kočije i tu je ćutio kako mu glava gori. Brzo je otišao u svoju sobu u hotelu »Vier Jahreszeiten« gdje je uvijek u Münchenu odsjedao i dugo se promatrao u ogledalu. Malo se smirivši, otišao je na večeru. Na stubama padne u nesvijest, u naručaj svoga sluga. U

²³ Usp., *op. cit.*, str. 206.

*nesvijesti je ostao do drugoga dana i 8. rujna, u tri sata poslijepodne, bio je mrtav.*²⁴

Očito je da ga se to Wagnerovo djelo sa svom intenzivnošću toliko emotivno dojmilo da je utjecalo na njegovo već loše zdravstveno stanje. Postoje informacije da su tri dirigenta umrla tijekom izvedbe *Tristana i Izolde* i to sva trojica u izvedbi istog dijela partiture, toliko je bilo uzbuđenje što ga je izazvalo Wagnerovo remek-djelo o »ljubavi i smrti«.

Batušić nam nakon toga opisuje slavni hotel koji se mogao usporediti po svojoj slavi s hotelom *Danieli* u Mletcima, s *Ritzom* u Parizu ili *Imperialom* u Beču. O njegovu imenu svjedoče kipovi četiriju godišnjih doba u visini prvoga kata: lijevo *proljeće* i *ljet*o – desno *jesen* i *zima*, nijemi čuvari nekadašnje, ali još uvijek i današnje slave.

Slavni minhenski hotel je Batušiću nadahnuo i naslov memoarskog putopisa *Četiri godišnja doba*. Naslov je simboličan jer označuje različita razdoblja ljudskoga, a istovremeno i autorova života, simboličan, jer se poklapa sa zadnjim danima života Nikole Batušića. Nevjerojatno kako je autor bio sposoban ostvariti to putopisno-memoarsko remek-djelo u tako teškim zdravstvenim uvjetima, a da to nije utjecalo na jezik, stil i sadržaj putopisa koji ostaje uvijek na istoj zavidnoj razini.

²⁴ Usp., *op. cit.*, str. 220.

IL LIBRO DI MEMORIE E RACCONTI DI VIAGGIO DI NIKOLA BATUŠIĆ
LE QUATTRO STAGIONI NELL' AMBITO DELLA TRADIZIONE
DEI RACCONTI DI VIAGGIO DELLA FAMIGLIA BATUŠIĆ-GAVELLA

R i a s s u n t o

Alla ricca tradizione dei racconti di viaggio della letteratura croata si è aggiunto non molto tempo fa il libro di memorie e di viaggi *Četiri godišnja doba* (*Le quattro stagioni*) (Profil, Zagreb, 2011) dell'accademico Nikola Batušić, scomparso prematuramente nel 2010. Il libro è uscito postumo ed è l'ultima opera che Batušić è riuscito a completare prima della propria morte. Batušić si era dedicato alla memorialistica nell'ultimo periodo della sua vita, di cui ci è testimone anche il volume *Na rubu potkove* (Profil, Zagreb, 2005). Queste opere di Batušić si possono inquadrare nell'ambito della tradizione letteraria della famiglia Batušić-Gavella. Sia Slavko Batušić (1885-1962), zio di Nikola Batušić, sia Branko Gavella (1885-1962), nonno da parte materna, si erano dedicati in vari libri ed articoli a questo genere letterario. Si rivela particolarmente ricca in questo senso la bibliografia di Slavko Batušić che comprende tutta una serie di volumi ed articoli di viaggio, fra i quali p. es. *Od Kandije do Hammerfesta* (*Da Candia a Hammerfest*) (Zagreb, 1937) e *Od Griča do Lutecije* (*Dal Colle /di Zagabria/ a Lutezia*) (Zagreb, 1979), mentre Branko Gavella si era occupato specialmente di racconti di viaggio che riguardavano il teatro come p.es. nell'articolo *Londonski kazališni dojmovi* (*Impressioni teatrali londinesi*), pubblicato tra l'altro nel volume *Branko Gavella. Književnost i kazalište* (Branko Gavella. Letteratura e teatro), Zagreb, 1970.

Nikola Batušić passa da scritti memorialistici della propria giovinezza nel libro *Na rubu potkove* (ricordi degli anni di studio a Zagabria, incontri con alcuni celebri personaggi come p. es. Lovro von Matačić, Krleža, il nonno Branko Gavella) ai racconti di viaggio e di memorie dal titolo simbolico *Četiri godišnja doba* (*Le quattro stagioni*), libro diviso in quattro capitoli: *Proljeće na Siciliji* (*Primavera in Sicilia*), *Ljeto u Wetfaliji* (*Estate in Westfallia*), *Jesen u Moskvi* (*Autunno a Mosca*), *Zima u Monakovu* (*Inverno a Monaco*).

Il titolo è simbolico, poiché indica le varie fasi della vita umana ed al tempo stesso della vita dell'autore. Simbolico, poiché trae origine dal nome del celebre albergo a Monaco »Vier Jahreszeiten«, dove l'8 settembre del 1908 morì uno

dei più importanti personaggi del teatro croato Stjepan Miletić. Batušić aveva cercato inutilmente di trovare nell'archivio dell'albergo una documentazione di tale evento.

Simbolico, poiché la stesura di quest'opera coincide con gli ultimi giorni di vita di Nikola Batušić, il quale nonostante la grave malattia è riuscito a creare con questo libro di memorie un vero capolavoro, in cui si rivelano alcune particolarità sconosciute dell'opera di Batušić come p. es. il filo musicologico che lega tutti e quattro i capitoli. In questo senso sorprende incredibilmente il brano *Siegfrieds Reinfahrt na gastarbajterski način* (Il viaggio di Sigfrido sul Reno a là *Gastarbeiter*) nel capitolo *Estate in Westfallia*, in cui Batušić rivive durante una crociera fluviale lungo il Reno (Frankfurt - Mainz - Koblenz - Frankfurt) con la nave *Loreley* in modo personale il viaggio di Sigfrido nell'*Oro del Reno* di Wagner.